

Tomaszewski, Jerzy

„České schisma. Příspěvek kdějinám reformního hnutí katolického duchovenstva v letech 1917 –1924”, Pavel Marek, Rosice u Brna 2000 : [recenzja]

Przegląd Historyczny 93/4, 491-492

2002

Artykuł umieszczony jest w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych, tworzonej przez Muzeum Historii Polski w Warszawie w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego.

Artykuł został opracowany do udostępnienia w Internecie dzięki wsparciu Ministerstwa Nauki i Szkolnictwa Wyższego w ramach dofinansowania działalności upowszechniającej naukę.

i rabunek. Mapa na s. 263 zawiera linię określoną jako granica województwa kaliskiego i guberni kaliskiej w latach 1815–1866, tymczasem od 1845 r. taka gubernia nie istniała, co sam autor przyznaje na s. 33 i 264. Objaśnienie pod tabelą 13 na s. 267, dotyczące rubryki, która zestawia ludność miast byłego departamentu kaliskiego „około 1827 roku” wspomina tylko o Królestwie Kongresowym, podczas gdy niektóre z tych ośrodków trafiły po Kongresie Wiedeńskim do Wielkiego Księstwa Poznańskiego.

Powtórzmy raz jeszcze, że usterki są drobne i nie mogą podważyć pozytywnej oceny rezultatów badań autora. Interesująca, rzeczowa i pod wieloma względami pionierska rozprawa Dariusza Złotkowskiego powinna zachęcić do dalszych studiów nad gospodarką miejską w Księstwie Warszawskim i Królestwie Polskim.

Andrzej Szwarc
Uniwersytet Warszawski
Instytut Historyczny

Pavel Marek, *České schisma. Příspěvek k dějinám reformního hnutí katolického duchovenstva v letech 1917–1924*, Gloria, Rosice u Brna 2000, s. 333, 2 nlb.

Kryzys, który przeżywał Kościół katolicki na ziemiach czeskich bezpośrednio po powstaniu Republiki Czechosłowackiej, traktowany jest zazwyczaj przez historyków jako konsekwencja przewrotu politycznego: obalenia panowania Habsburgów i uzyskania niepodległości. Kościół katolicki był ściśle związany z panującą dynastią, nawet nominacja biskupów należała do prerogatyw cesarza (toteż postulat oddzielenia Kościoła od państwa był częścią programu zmierzającego do wyswobodzenia religii od politycznych serwitutów). Wielu Czechów widziało w katolicyzmie podporę tronu i polityki państwa, a zarazem instytucję utrwalającą ideologicznie skutki klęski na Białej Górze. Pavel Marek ukazuje, że podłoże reformatorskich ruchów religijnych w Czechach i na Morawach po 1918 r. było bardziej złożone.

Tematem książki są dzieje jednego z nurtów religijnych, Jednoty Duchowieństwa Katolickiego w Czechach, utworzonej 7 listopada 1918 (z udziałem niektórych biskupów), zakazanej przez władze kościelne 20 lutego 1920, rozwiązanej uchwałą walnego zjazdu członków 24 lipca 1922. Autor śledzi następnie losy jej działaczy do 1924 r. Jest to wprawdzie jedynie fragment ówczesnych czeskich ruchów religijnych, lecz bez wątpienia ważny i wyjaśniający mało znane kwestie postaw społeczeństwa czeskiego, których konsekwencje widoczne są do dziś. Szkoda jednak, że autor całkowicie pominał istnienie innych nurtów, które — w odróżnieniu od Jednoty — deklarowały od początku przeciwstawienie się wszelkim wpływom Watykanu i religii katolickiej. Stanowiły one tło, na którym powstanie i program Jednoty stają się znacznie lepiej zrozumiałe. Zwracam na to uwagę, gdyż czytelnik polski może łatwo nie dostrzec niektórych istotnych okoliczności zewnętrznych, wpływających na program katolickiego ruchu reformatorskiego w Czechach.

Marek nie kwestionuje, że przewrót 28 października 1918 odegrał istotną rolę w konsolidowaniu się ruchu reformatorskiego wśród duchowieństwa czeskiego oraz powstaniu Jednoty. Rozpad dotychczasowych struktur politycznych i w części także kościelnych (m.in. kraj opuścił arcybiskup praski), wzrost popularności hasła „precz od Rzymu”, konstytuowanie się władz Republiki postulujących nie tylko rozdział Kościoła od państwa, ale także reformę rolną (a więc likwidację majątków kościelnych), podejrzliwy stosunek znacznej części społeczeństwa czeskiego do polityków katolickich (pisze o tym we wspomnieniach np. morawski działacz Mořic Hruban) stworzyły sytuację niepokojącą duchowieństwo katolickie. Wielu księży, zwłaszcza zatrudnionych w parafiach, widziało potrzebę reform, aby uratować katolicyzm czeski. Marek pisze w zakończeniu: „ruch reformatorski był przede wszystkim daniną płaconą przez Kościół rzymskokatolicki u nas za austrokatolicyzm, w sytuacji rewolucyjnego chaosu po zakończeniu wojny światowej, gdy z jednej strony ujawniły się skutki osłabienia autorytetów, z drugiej zaś mścił się brak rozwiązania problemów, względnie — niezbyt taktyczne postępowanie hierarchii” (s. 177).

Z książki wyciągam jednak nieco inny wniosek. Wydarzenia rewolucyjne na jesieni 1918 r. były raczej katalizatorem tendencji, które wystąpiły dawniej. Jednota z 1918 r. była przecież kontynuacją personalną i ideową reformatorskiego ruchu Katolickiej Moderny (występującego nie tylko w Czechach), stłumionego encykliką z 1907 r., którego idee pozostawały nadal aktualne. Jesień 1918 r. umożliwiła odrodzenie tego ruchu na ziemiach czeskich, a przewrót polityczny zrodził nadzieje, że uda się zreformować także Kościół. Jak wynika z korespondencji protagonistów Jednoty, ich zamiarem było ratowanie katolicyzmu, pragnęli zachować wierność biskupom i Stolicy Apostolskiej, dokładali starań, by przekonać zwierzchność o konieczności zmian. Rzeczywistość okazała się odmienna, projekty reform (m.in. zniesienia obowiązkowego celibatu księży, demokratyzacji struktur kościelnych, wprowadzenia języka ojczystego do liturgii) były wówczas zbyt radykalne. Część księży przeszła do działań określanых jako *via facti* (m.in. zawierali małżeństwa cywilne). Ruch, który rozpoczął działalność w imię ratowania katolicyzmu w społeczeństwie czeskim, doprowadził część jego zwolenników do formalnego utworzenia 8 stycznia 1920 odrębnego Kościoła Czechosłowackiego. Parę lat później niektórzy z nich przyjęli prawosławie.

Zgadzam się z krytyczną opinią autora, że „wyższe kręgi kościelne nie były przygotowane do tego, by odpowiednio reagować na tendencje demokratyczne” (s. 177). Sądzę jednak, że jego analizę należałoby uzupełnić o jeszcze jeden element, a mianowicie o zastanowienie się nad sytuacją Kościoła w skali europejskiej. Siła i radykalizm czeskiego ruchu reformatorskiego lat 1917–1919 była raczej wyjątkowym zjawiskiem. Program odnowy katolicyzmu łączył się z ruchem niepodległościowym. Reformatorzy uważali (chyba słusznie), że uratowanie wpływow katolicyzmu wymaga swoistego unarodowienia i demokratyzacji Kościoła. Trudno było jednak oczekiwać, by Watykan podjął doniosłe decyzje z punktu widzenia sytuacji w jednym, niewielkim kraju środkowej Europy, toteż najbardziej racjonalne argumenty czeskich księży (i to nie wszystkich) nie mogły przeważyć nad innymi względami. Zresztą dla tradycyjnej hierarchii kościelnej sam sposób wyrażania postulatów był wręcz rewolucyjny, trącił „bolszewizmem” i mógł stać się niebezpiecznym precedensem. Musiało minąć niemal stulecie (a także wybór Jana Pawła II), by np. myśl rehabilitacji Mistrza Jana Husa przestała być traktowana jako niedopuszczalne ustępstwo wobec herezji.

Zwrócić warto uwagę na nietypową strukturę książki. Wykład autorski zajmuje ok. 130 stron (łącznie z przypisami). Uzupełnia go wybór korespondencji zatytułowany „Ruch reformy w oczach protagonistów”, który daje wyjątkową możliwość zapoznania się z projektami, marzeniami i rozczarowaniami działaczy, którzy dzielili się swymi myślami z przyjaciółmi. Rzadko kiedy historyk może wejrzeć do tego stopnia w prywatny świat ducha swych bohaterów. Oprócz tego w załączniku znajdujemy 15 dokumentów wyrażających oficjalne stanowisko Jednoty oraz reakcje władz Kościoła.

Autor zaopatrzył wykład w liczne przypisy, wśród których należy zwłaszcza wyróżnić informacje biograficzne o osobach wymienianych w tekście, nieraz mało znanych. Książkę uzupełniają streszczenia w językach czeskim, niemieckim i angielskim oraz indeksy: nazwisk (są w nim jednak luki), nazw geograficznych i przedmiotowy.

Jerzy Tomaszewski
Uniwersytet Warszawski
Instytut Historyczny

Vlastislav L a c i n a, *Zlatá léta československého hospodářství (1918–1929)*, Historický ústav AV ČR, Práce Historického ústavu AV ČR. Opera Instituti Historici Pragrae, Rada A — Monographia Sv. 17, Praha 2000, s. 254, 16 il.

Najnowszą książkę znanego historyka czeskiego określić można jako *summa historica* (część pierwsza) kilkudziesięciu lat jego badań dotyczących gospodarki międzywojennej Czechosłowacji. Stosunkowo niewielkie